

ELKÖTELEZETT IRODALOM

(Kerekasztal-beszélgetés romániai magyar írókkal)

ÜZENET: A romániai magyar irodalom fejlődése az utódállamok valamennyi magyar irodalmánál szervezesebb. Az egyes nemzedékeknek volt kire és mire fölnézniök. Tekintélyek árnyékában vagy vonzásában éltek és alkottak, azok jelenlétében kellett tehetségükről tanúbizonyságot tenniök. Kós Károly, Áprily Lajos, az óverbászi születésű Molter Károly, Jékely Zoltán, Gaál Gábor, Szabédi László, Asztalos István, Nagy István és annyi más kiváló író és költő neve jelzi a nagy nemzedéket. Sütő Andrásnak, Páskándi Gézának, Lászlóffy Aladárnak, Szilágyi Domokosnak, a fiatalabbak közül Farkas Árpádnak és Magyar Lajosnak az említettek után és nem kevésbé jeles alkotók között kellett és kell új utat találniok és helyt állniok. Vajon ez az örökség megkönnyíti-e munkájukat, vagy megnehezíti? Vajon elősegíti-e kibontakozásukat, vagy pedig fékező terhet jelent?

SÜTŐ ANDRÁS: Szóval engem taszigálnak kollegáim a vízbe, hogy erre az izgalmas kérdésre választ keressék. Kérlek benneteket, hogy amit mondok, úgy fogadjátok, hogy egyben önmagamat is faggatom kellőleg teljesen nem tisztázott kérdésekben, amelyek viszont valóban minket is foglalkoztatnak. Ugyanis, ha jól értettem a kérdést, valójában a hagyomány és a szakítás kérdéséről van szó. Én ezt a magam részéről nem egyszer úgy próbáltam megfogalmazni több változatban is, hogy ami a romániai magyar irodalom fejlődési folyamatának a jellemzője, az ugyanakkor természetesen az egész irodalomnak is, mert hiszen a román irodalom képviselőivel közös esztétikai problémáink vannak. Tehát ami jellemző vonása ennek a folyamatnak, az a hagyomány és szakítás egysége. Hogy a fogalom mit jelent, gondolom külön nem kell magyaráznom, legföljebb az a kérdés, hogy ki miként értelmezi vagy gyakorolja. A romániai magyar irodalom mai nemzedékei olyan nagy nemzedékeknek az árnyékában nőttek fel, amelyek a két világháború között a harmincas évek végéig, a második világháború befejezéséig ezt a hegyvonulatot létrehozták, s amelyek valóban hosszú ideig nyomasztó súllyal nehezedtek a fiatal nemzedékekre. Személy szerint elmondhatom — ebben semmi szégyellnivaló nincsen —, írói eszményképeim a közvetlen környezetemben, természetesen a távoliakról nem beszélék, épp ennek a hagyományos irodalomnak a képviselői voltak: Asztalos István, Horváth István, Nagy István, Tamási Áron. Nyilvánvaló, hogy az ő örökségük saját útkeresésünkben nyomasztólag nehezedett ránk. Kínos és keserves volt ennek a hatásköréből a saját hangunkat keresve kikerülni. Kétségtelen, hogy aki fellapozza ennek a romániai magyar irodalomnak

a negyvenötös—ötvenötös korszakát, akkor ennek a hagyománynak az ujlyenyomatait mint negatívumokat, tehát mint bizonyos hagyományhoz tapadtságnak a jeleit megtalálja. De azt hiszem, egyetérthetünk abban, hosszú az út, amíg eljut önmagáig a fiatal nemzedék, eltekintve a váratlanul és gyorsan kirobbanó tehetségektől, mert nem lehet egyenruhába bújtatni őket, de föltétlenül átesik egy olyan korszakon, amikor — egy híres angol esztéta figyelmeztetésével — annál inkább hasonlít a klasszikusokhoz, a nagyokhoz, minél inkább eltávolodik tőlük. Amikor ez az eltávolodási szándék nyilvánvalóvá és követelménnyé vált a fiatalabb, tehát az én korombeli fiatalabb nemzedékek számára az ötvenes évek végén, akkor kétségtelen, hogy bizonyos revízió alá kellett vennünk a mestereinket és szabadabb teret kellett biztosítani saját eredeti hajlamainknak is, amelyek részben eddig gúzsba voltak kötve. Ilyenformán a negyvennyolc—ötvenes esztendőkből induló nemzedék pályájának a közepén jutott el oda, hogy erőteljesebben forduljon szembe a hagyományos szakítás egységének a szellemében egyrészt a rá nyomasztólag ható irodalmi hagyományokkal, másrészt pedig azzal a sematizmussal, amely a kornak jeleként ugyanúgy sújtotta az idősebb generációt, tehát a nagy generációt is, negyvennégy utáni munkásságában. Így önmagával elmentébe kerülve és egy nagyon súlyos belső konfliktusfolyamaton átesve jutott el az én nemzedékem, legalábbis annak egy része ahhoz, hogy azt az újat, amelyet eredetileg is magában hordozott, inkább szóhoz juttassa és elhallgattassa a hagyományok nyomasztó hangjait. Ez szerintem, ha nem értékelem túl a jelenséget, az az újdonság, amelyet — az idősebbeket említtem — Panek Zoltán, Szabó Gyula, Bálint Tibor hozott. Mert Páskándit már a következő fiatal nemzedékhez kell sorolnom. Én most elsősorban a prózát említettem. Kányádi Sándor, aki Petőfi-hangvételő lírájával, legalábbis így tartották, a népi egyszerűség jegyében indult, hogy mind bonyolultabbá és mind izgalmasabbá váljék, Arany János kalapjába akart belenőni, de végül is — úgy látszik — a modernebb európai lírának a kalapjába nőtt bele. Érzésem szerint tehát ez a nemzedék, amelyből — mondom — Páskándit mint fiatalabbat közelebb hozom, nem itt említtem, ezzel a törekvésével a Forrás-nemzedékhez kapcsolódik, ahhoz a nemzedékhez, amelyhez Páskándit is számítom. Ez a Forrás-nemzedék, amely sokkal élesebben és sokkal határozottabban vetette föl a szakítás jelszavát, néha még olyanformán is, hogy a szakítás és hagyomány egységét is felrúgta, a mi viszonyaink között forradalmian új szemlélettel indult. Természetesen ehhez a kor is kedvezett már neki. A hivatali sematizmus bilincseit valójában nem kellett magáról leszaggatnia, mert senki nem kötötte azt a kezére, és önmagától sem volt kénytelen ezt fölvenni. Az általános irodalmi, politikai és társadalmi tényezőknek, a pártpolitikában végbemenő művelődéspolitikai változásoknak köszönve, szabadabb és tisztultabb légkörben indulva, ez a nemzedék hozta magában aztán azt, amit mi újnak és jelentősnek tekintünk. Itt ül mellettem Farkas Árpád és szemben Páskándi. Ha eltekintek Páskándi rengeteg műfajától, akkor egyedül a drámairodalmát emelném ki mint olyat, amely — véleményem szerint — valóban minőségi ugrás a mi romániai magyar drámairodalmunkban. Ami pedig Farkas

Árpádnak és nemzedékének a költészetét illeti, itt is fokozatosan tisztulási folyamatnak lehettünk tanúi. Ezt a folyamatot én egy mondatban így próbálnám megfogalmazni: a nagy kísérletezések és a tétova formabontó kísérletek korszaka után ennek az úgynevezett Forrás-nemzedéknek jó része eljutott ahhoz a társadalmi hivatásvállaláshoz, hivatástudathoz, amelyet a modern költészet egyes hívei tagadnak ugyan, de amelyet képtelenek lerázni az általunk említett nemzedékek képviselői, mert benne élnek abban a valóságban, amely őket nap mint nap arra kötelezi, hogy szembenézzenek ezekkel a követelményekkel. Szembe kell nézniük minden minőségükben, amelyet képviselnek ebben a társadalomban. Én ejtőernyős csapatnak neveztem egyszer egyik írásomban ezt a Forrás-nemzedéket, hozzátéve, hogy ez az ejtőernyős csapat, miután a földre szállt, egyrészt elhajította fegyvereit és elment lepkét fogni. Ebből született mai líránk egyik változata. Másik része pedig, fegyvereit megőrizvén, kézigránátaival olyan tömböket állt neki felrobbantani szellemi életünkben, amelyek az előző nemzedékek idején valósággal megkövesedtek. Ez az együttes indulás, majd ez a szétvállás kétségtelenül a hagyomány és a szakítás egységének az igazolása az én szememben, mert a Farkas Árpád és a Páskándi Géza által képviselt irodalmi mozgalom vagy áramlat legjelesebbjei szakítottak a dogmatikus korszak minden apró súlyával is, ami rájuk nehezedett, de ugyanakkor a jelenkori világirodalmi és a nemzeti magyar lírával is, természetesen kölcsönhatásban a román irodalommal. Páskádnak különben egészen intim szerves szellemi kapcsolata van például a modern román költőkkel, prózaírókkal. Másrészt maguk is átvették ezt a lendületet, vagy maguk is kölcsönöztek nekik ebben a kölcsönhatásban olyan erőt és olyan lehetőségeket, amelyek — ha nem is merítik ki mondjuk az Új Symposion esztétikai rendszerében kirajzolódó modern költészet kívánalmait — a mi otthoni valóságviszonyaink között mégis feltétlenül a modernet, a korszerűt jelentik. Vitatkozni lehet azon, hogy ki ismeri ezt el korszerűnek, vagy ki nem, de azt hiszem, hogy ez egy másik kerekasztal-beszélgetésnek lenne a témája.

GÁLFALVI ZSOLT. Ha megengednétek, szeretnék hozzáfűzni néhány szót ahhoz, amit Sütő András elmondott. Gondolatmenetének főbb vonalaival egyetértek. Inkább konkrétizálni szeretném mindazt, ami körül, ahogy ő mondta, önmagát is faggatva, néhány problémát felvetett. Először is azt szeretném mondani, hogy küldöttségünk összetétele egymagában választ jelent arra a kérdésre, amelyet feltettek. Itt van velünk a nagy nemzedéknek, amelyről beszéltek, egyik legjelentősebb képviselője, Szemlér Ferenc, aki a romániai magyar irodalom megszületésénél, kialakulásánál jelentős szerepet játszott. Az ő jelenléte a fiatal nemzedékhez tartozó Farkas Árpáddal együtt egymagában is jelzi azt, hogy a nemzedékek — a történelmi tapasztalat által meghatározott távolságot áthidalva — megtalálták azokat a közös célkitűzéseket, amelyek egyesítik őket, természetesen anélkül, hogy bárki is feladná sajátos művészi egyéniségét, stílusát, alkotási eljárását. Úgy érzem, hogy a hagyománykövetés, a szakítás és folytatás dialektikáját csak akkor értelmezhetjük helyesen, hogyha azokból a

feltételekből indulunk ki, amelyek bármely ország, bármely nemzet, bármely nemzetiség irodalmát meghatározzák. Számunkra abból az örökségből, amelyet a romániai magyar irodalom megalapítói, akik közül örömünkre nagyon sokan még közöttünk vannak, kialakítottak, változatlanul kötelező az az elgondolás, hogy ennek az irodalomnak a maga sajátos módján, a maga sajátos eszközeivel a romániai magyar nemzetiség sorsproblémáit kell megszólaltatnia. Amikor sorsproblémáról, a nemzetiségek sorsproblémájáról beszélek, akkor nyilvánvalóan azokra a problémákra gondolok, amelyeket az együttélés, a mi esetünkben a román néppel való együttélés, a kölcsönös feltételezettség és összefüggések rendszere megszab. Mindent meg kell tenni azért, hogy ennek a nemzetiségnek a kultúrája, mi több: a szellemisége fejlődjék és gazdagodjék, úgy váljék korszerűvé, úgy váljék maivá, hogy ugyanakkor megőrizze mindazt, amit az előttünk járók hasszú sorától kaptunk. Úgy érzem, hogy az egymás után következő és együtt dolgozó nemzedékek viszonyát alapvetően a közösségi szolgálat vállalása, a közösségi gond és felelősség szabja meg. Ez a döntő elem, ez az, ami a folytonosságot biztosítja, függetlenül attól, hogy ez a közösségi gond és felelősség milyen formában, milyen módon nyilvánul meg. A döntő az, hogy arról szóljunk, arról beszéljünk, ami azoknak, akik közül jöttünk, és akiknek a szellemiségét kifejezni akarjuk, létkérdése.

PÁSKÁNDI GÉZA: Szerintem hagyomány és modernség között semmiféle szakadék nincsen. Csakis hagyományból lehet modernséget építeni. Aki nem érti azt, hogy Ady Endre, amikor archaikus elemeket épít a lírájába, azzal a legmodernebb és a legmeghökkenőbb, az nem ért semmit. Természetes, hogy minden életérzésünk csakis abból a valóságból táplálkozhat, amelyikből és amelyikben élünk, mert ellenkező esetben elvágjuk magunk alatt a fát. Az aztán megint más kérdés, ha a közeg, amely körülveszi az embert, nem igényli a visszhangot. Szóval képzeljünk el egy olyan Narkisszosz- és Ékhó-legendát, amelyben az egyik elem hiányzik, akkor ott ugyebár meg kell keresni az okokat. De ellentétek hagyomány és modernség között szerintem nincsenek.

ÜZENET: A romániai magyar irodalom a teljesedés előtti pillanatát éli. A törzset alkotó írók országos és külföldi sikerei azt bizonyítják, hogy hitelt szereztek az új törekvéseknek. Nem véletlen és elszigetelt eredmény Sütő András Anyám könnyű álmot ígér című naplója, amely oly szerencsésen asszimilálta Tamási és Illyés vívmányait, Kányádi Sándor épülő szintézise, amelyben megfér egymás mellett a népköltészet és az illyési hagyomány, Páskándi Géza merészsége, hogy az archaikus elemeket és a rusztikus realitást Becket- és Ionesco-szerű abszurditással és groteskséggel vegyítse. És sorolhatnánk még tovább azoknak a nevét, akik hasonló meglepetéseket tartogató, jelentős alkotásokkal gazdagították ezt az irodalmat. Mi az az orientáló erő, amely a mértéket és az akusztikát az átmeneti válság után alakítja?

KÁNYÁDI SÁNDOR: A romániai magyar irodalomra az elmúlt fél évszázad során két társadalmi rendszer nyomta rá bélyegét. Csak legény-

kornak számító életét is már két részre osztotta a második világháború. Ez az irodalom-mégis egységes. Abban is egységes, hogy annak művelői, alapítói, letéteményesei szerencsénkre átvészelték a második világháborút, s tovább vitték. Azonkívül egységes abban, amit annak idején Gaál Gábor fogalmazott meg: a románaiságában és a humanum folytonosságában. Ami az utóbbi években történt a romániai magyar irodalommal, az más irodalmakkal is előfordult. Talán nekünk szerencsénk is volt, mert mi vagyunk talán Európa legnagyobb kisebbsége, többen is vagyunk, és mert látványosabban jött ki egy pár könyv. Ezek, úgy érezzük, sikerek, de ezek elődeink sikerei is. Tulajdonképpen nem terhet kellett lerázni magunkról. A modernség, mondjuk az Új Symposion modernsége sem ismeretlen a romániai magyar irodalom történetében. A romániai magyar irodalom a húszas években kijárta ezeket a különböző izmusokat. Minden valamirevaló izmust — dadát, szürrealizmust — kijárt ez az irodalom. Folyóirataink voltak. Szóval ez a mi irodalmunk történetében már előfordult. Nem tudom, hogy mennyivel vagyunk mi modernebbek mondjuk egy Tamási Aronnál, aki a maga szürrealizmusával és egyáltalán a maga prózájával még mindig nem teherfölterés és nem olyan hagyomány, amellyel szakítanunk kell. Ellenkezőleg: még mindig mehetünk a nyomában. Az orientációt megkönnyíti, hogy a romániai magyar irodalom történetében már bizonyos utakról bebizonyosodott az, hogy járhatatlanok, hogy nem érdemes menni rajtuk. Valahogy úgy, mint amikor egy bányáról bebizonyosodik, hogy nem érdemes termelni benne, mert vizes, gyöngye az ér. Nekünk az ilyen avantgarde hagyományoktól kell megszabadulnunk. Ne értsen senki se félre: nem az avantgarde ellen akarok beszélni. A rosszul sikerült kísérletektől kell megszabadulnunk, ugyanakkor attól, ami prolektult néven nehezedett ránk, ami késleltette mondjuk egy Sütő András, egy Páskándi Géza jelentkezését. Ez a nehezék megnehezítette azt, ami irodalomtól független és — ez nemcsak a mi irodalmunkra, hanem Közép-Európa minden más irodalmára vonatkozik — ugyanúgy galuskát tett a már kialakult költők torkába is. Mondjuk Szemlér Ferencnek — hogy éppen a jelenlevőt említssem — nyelnie kellett egy nagyot és nem kellett semmi mást csinálnia, csak visszanyernie azt a hangját, amelyet bizonyos időben nem vett igénybe, mert nem is volt rá társadalmi igény. Hivatalosan. Tehát ezektől kellett nekünk megszabadulnunk. Még mindig az az érzésem, hogy nem csináltunk olyan nagy dolgot. A prózában is voltak régebben a maiakhoz hasonló sikereink. Kuncz Aladárra, Markovits Rodion *Szibériai garnizonjára* gondolok. Nemzetközi sikerei is voltak a romániai magyar irodalomnak, nem beszélve itt ugye a Tamási-életműről. Igen örvendetes az, ami most nálunk megindult. És örvendetes az, hogy ennek az irodalomnak az alkotói nem gondolnak a gombra, miközben a kabátot csinálják. Vagyis nem egy gombhoz varrjuk a kabátot. Ez az irodalom a romániai valóság talajából táplálkozik, a legjobb hagyományokra épül. Az irodalom meggyőződéseim szerint úgy épül, mint egy középület, mint egy szentegyház: köről köre, az alaptól fölfelé. Mi tehetségünkhöz mérten ezen az épületen, a romániai magyar irodalom épületén dolgozunk, ki-ki a maga képessége szerint. Ezt a hasonlatomat a jugoszláviai román irodalommal kapcsolatosan írtam le. Van közöttünk, aki

ablakot csinál, van, aki támpillért rak, van, aki freskót fest. Mondjuk Páskándi Géza éppen egy ilyen nonfiguratív freskót fest az oltár fölé, Sütő András pedig egy egész népnek ír, megírja a templomi közönségnek a zsoltárt, hogyha arról van szó, hogy a templomnak ez is kelléke, vagy ő csinálja a szószéket. Tehát egy folytonosságról van szó, ezt szeretném hangsúlyozni. S amiben erényét látom a romániai törekvésnek, az az — és ezt nem dicsekvésképpen mondom —, hogy igyekszünk lépést tartani, amennyire lehet, habár ez az irodalom első-sorban egy nemzet, egy nép vagy éppen egy nemzetiség számára készül. Olyan irodalomról nem tudunk, amely egyenesen a világirodalomnak készült volna. Tehát a lehetőségeinket eleve megszüntetjük a viszonyaink, amikor sok minden fel van fedezve, csakugyan elavult dolog volna, ha még mindig barlangban lyukakat vájnánk, holott a világon műanyag, beton- és acélépítkezés folyik. Tehát a romániai magyar irodalom a maga hajlékát az új építőanyagok figyelembevételével igyekszik tovább tervezni. Örülök annak, hogy az egyetemes magyar irodalmon belül van egy olyan kísérleti lehetőség amilyen Jugoszláviában van. Csak olyankor szomorodom el, amikor az avantgarde — engedjék meg, hogy előrsnek fordítsam magyarra —, az előrs irodalom egyes képviselői annyira elmennek a rajtvonaltól, az első vonaltól, hogy már nem tudják a kapcsolatot tartani a futóárokból vagy lövészárokból hasalókkal és már rádióösszeköttetés sincsen. Gyánítom, hogy a vezetőség — ebben az esetben a kritika — hadijelentései jobb esetben vagy füllentenek ilyenkor, hogy a földérintés nagyon jól folyik, vagy még mindig hisznek, remélnek, hogy ott elől a munkálatok nagyon jól folynak. Tehát az avantgarde-nak, az előrsnek, a földérintésnek szerintem egyetlen értelme van: a frontot szolgálni. Nem hiszek ezekben az irányzatokban, még akkor se, ha ezek pillanatnyilag irodalmi iskolák. Számítani kell a közönségre is, amelyet félre lehet vezetni. Mindannyian átértük a világháborút, hadijelentéseket hallottunk, amelyek arról szóltak, hogy nagyon jól folynak a hadműveletek, közben már régen jöttek visszafelé a hadak. A mi irodalmunknak az a jellemzője, hogy a hagyomány és a jövőendő egysége próbál valamilyen módon megvalósulni benne.

SÜTŐ ANDRÁS: Nem hiszem, Sanyi, hogy ellentét lenne közöttünk ebben. Hagyomány és szakítás egységéről beszéltem. Ezen azt értem, hogy annak a Szemlér Ferencnek, akiről diákokként azt olvastuk, hogy a Nyugat hatósugarában, a Nyugat-nemzedéknek az esztétikai vonzásában indult, meg kellett a saját mestereit haladnia, nem abban az értelemben, hogy Adynál nagyobb költővé nőjön, hanem hogy a saját egyéniségét érvényesítse. Minden valamirevaló tehetség azzal, hogy fölszívja azt a hagyományt, amire szüksége van, egyben tovább is lép, tehát szakít is és tovább is viszi. A szakítást olyan értelemben használom, hogy egyrészt a saját egyszerű és utánozhatatlan egyéniségét juttatja érvényre, másrészt pedig nyilvánvaló, hogy szakítás és hagyomány egységét kell értenünk azon, hogy 1973-ban már nem lehet Móricz modorában írni novellát. Ennek ellenére nyilvánvaló, hogy Móricz szellemi öröksége meghatározhatja egy egész nemzedéknek a kibontakozását.

KANYÁDI SÁNDOR: Ez tökéletesen így van, András, de ez minden irodalomra áll, nemcsak a romániai magyar irodalomra. Petőfi-verset írni ma persze hogy nevetséges, de úgy írni verset, ahogy Petőfi Sándor írt volna ma, ez a lényege a kérdésnek.

SÜTŐ ANDRÁS: Azt viszont nem tudjuk, hogyan írt volna Petőfi. Azt hiszem, a harmincas években úgy, ahogy József Attila, utána meg úgy, mint Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Illyés Gyula.

OZENET: Magyarul Lajosról írta Kányádi Sándor azt, hogy — bár a költő hazája a nagyvilág — valahogy otthon kell lennünk ahhoz, hogy felnöjjen szívünkben »a sudár Szabadság«. Bár a most következő kérdéssel kapcsolatban Gálfalvi Zsolt és Kányádi Sándor is már szólt néhány szót, a kérdést mégis fölteszük, hátha van még mit mondanunk róla: Vajon azt jelenti-e ez, hogy hazai földben kell görcsösen megkapaszkodnunk ahhoz, hogy egyetemes érvényű, mondanivalóú és jelentőségű műveket alkossunk?

SZEMLÉR FERENC: A benyomásom az, hogy a kérdésben tulajdonképpen benne van a felelet is. Amennyiben nem érzem a talpam alatt a földet, akkor nem tudok elrugaszkodni tőle. Ha viszont nem ugortam elég magasra, akkor nem tudom megmutatni azt az erőt, amit nekem az a föld ad, amelyből kinőttem és amelyből születtem. Ennek a kérdésnek a megoldása lényegében, azt hiszem, igen egyszerű. Írói munkámban soha nem tudtam elvonatkoztatni magamat attól a valóságtól, amelyben éltem, viszont soha nem tudtam elvonatkoztatni magamat attól az eszménytől sem, amelyet megvalósítani akartam. Nagyon egyetérték Páskándival akkor, amikor a hagyomány és az újítás közé vont mesterséges ellentétvonalak ellen tiltakozik. A hagyományhoz természetesen hozzátartozik mondjuk az a romániai magyar irodalom, amely nem most kezdődött, hanem évszázadokkal ezelőtt indult meg már a maga útján, s amelyet mi úgy folytatunk ma, hogy az egész európai irodalom és az egész világirodalom minden lehetőségét igyekszünk felhasználni. Nagyon örvendek annak, hogy legtöbb írónk mégiscsak ezt vallja. Nálunk már régen elmúltak azok az idők, amikor a Sütő említette hagyományosságnak, vagyis hagyományörzésnek, magyarul mondva konzervativizmusnak egyáltalán valamilyen sikere lehetett. Mi már ezen régen túl vagyunk. E pillanatban a kérdés nálunk az, legalábbis én úgy érzem, és tulajdonképpen mindig így éreztem, mennyiben vagy elég tehetséges ahhoz, hogy megírjad azt, ami benned van, mert lényegében minden emberben megvan az, ami az íróban is megvan, csak éppen az a kérdés, ki tudja-e fejezni ezt. Szóval itt a tehetség kérdése is felmerül. Nem lehet a tehetséget adottnak venni. A tehetséget szép lassan ki kell fejleszteni, meg kell találni a hozzávezető utakat, és amennyiben az illető csakugyan bebizonyította azt, hogy tud valamit, és ezt mások is elismerik, akkor ebben a pillanatban mégiscsak elértünk ahhoz az egységhez, amiről itten annyi szó esik. Engem itt többen is úgy aposztrofáltak, mint annak az egykori nagy nemzedéknek egyik tagját. Fel kell azonban hívnom a figyelmet arra, hogy az az úgynevezett nagy nemzedék sem volt annyira egységes, mint ahogy ma látjuk. Abban a nemzedékben volt egy hatalmas ellenzéki csoport, és ennek az ellenzéki csoportnak voltam én is az

egyik tagja. Ez az ellenzéki csoport volt képes arra, hogy a nagy nemzedéknek az eredményeit, a hagyományait átmentse abba a korba, amelyben mondjuk Páskándi Géza barátom alkot, és amelyben Kányádi Sándornak olyan ragyogó költeményei jelennek meg, és ahol a legfiatalabb közöttünk, Farkas Árpád is — aki ugyanúgy udvarhelyi mint én, de harminc év különbség van közöttünk — meg tudja mondani azt, amit annak idején a nagy nemzedék is érzett, csak a maga módján mondott ki. Ők már a maguk módján beszélnek, de azok, akik a nagy nemzedéknek az eredményeit tapasztalták és átélték, ugyanúgy át tudják élni az ő eredményeiket és a sikereiket is. Ez a mi egységünknek a titka.

PÁSKÁNDI GÉZA: Szerintem a modernség nem más, mint a hagyomány legmerészebb, legbátrabb lehetőségeinek a felismerése. Tulajdonképpen nem más, mint a hagyományból kiinduló vonalnak a legtávolabbi pontja. Hagyomány nélkül végeredményben modernség sincsen.

Dr. REHÁK LÁSZLÓ: Hogyan látjátok ti Romániából az itteni szellemi életet, az itteni alkotásokat, figyelembe véve azt, hogy két baráti államról van szó, s mindegyiknek megvan a maga sajátossága? Kíváncsi volnék arra a képre, amelyet a megismerés mostani fokán képesek vagytok szellemi életünkről alkotni.

FARKAS ÁRPÁD: Az az érzésem, hogy részleteiben is lehetne beszélni erről a problémáról. Ezeket a részleteket viszont meghatározónak pletyka jellegű, pletyka színezetű információk. Én például nyugodtan beszélhetek úgy a jugoszláviai magyar irodalomról, mint hogyha a romániai magyar irodalomról beszélnék. Nagyon a különbségek, de a lényeg egy. A mi kisebbségi tudatunk, mert van egy nemzetiségi tudatunk, nem az államalkotó néppel, hanem tulajdonképpen Európával szembeni kisebbségi tudat. Európa nagy népei, a franciák, az angolok, a németek, nem ismerik annyira egymás kultúráját, mint amennyire mi ismerjük az övékét. Mi a kultúra-szomjazásban és -fogyasztásban sokkal, de sokkal európaiabbak vagyunk, mint Európa nagy népei. A helyzet diktálta előny nem válik fölényé, és emiatt nyúvódunk egy olyan kis veteményeskertben, amelyben rengeteg mindent lehetne termelni, de mi elsősorban európai növényeket akarunk termesztani, és nem becsüljük eléggé a háztáji, a háztáji jelleget. Én sem becsülöm, mert elkényelmesíti az embert. Kimegy a kertbe, az ajtó mellett hagyományt tép, salátát szed, beviszi, az asztalra teszi. Elkényelmesíti, mert nem fárad eleget érte. Szerintem a fensége a szellemi munkának olyan körülmények között, ahogy mi szellemi munkát végzünk, az, hogy nem kell belterjes gazdálkodást folytatni, bár ez lenne a kényelmesebb, hanem igenis nagy-nagy gyalogtúrákat végezni azért, hogy szellemi pocakunk ne nőjön. Persze ez így elvont és nagyon egyszerűnek is tűnhet. A jugoszláviai magyar irodalomban nagyobb, érdekesebb felületek vannak. Nagyonbár szerintem a kihívási lehetőségek. Nem tudom megállapítani mindig, hogy mire hívnak: tánra vagy harcra? De ez előny. Nálunk bizonyos fajta homogenizálási törekvések vannak. Nem stilsztikai értelemben, hanem »egy fazékban egy kút vize főjön« alapon. Pedig gondolkodás nincs tusa nélkül. Itt, ebben a kis szellemi biro-

dalomban ez nagyobb intenzitással folyik, nagyobb ágyúkkal, illetve nagyobb ágyúlövésekkel, s ez, hogy úgy mondjam, izgalmasabb, szurkolószemmel nézve. Itt jön a gondolkodás és a szellemi tevékenység fegyelme. Szerintem nem elhanyagolható dolog saját szellemi tevékenységünknek a hasznát keresni. Gondolkodásunkban elsősorban az Európával szembeni kisebbségi tudatot kellene felszámolnunk ahhoz, hogy európaiakká válhassunk.

GÁLFALVI ZSOLT: Engedjétek meg, hogy hozzátegyek még valamit. A nyílt kérdés nyilvánvalóan nyílt választ követel. Mi a jugoszláviai magyar irodalmat és az egész jugoszláviai magyar művelődési életet olyan jelenségnek tartjuk, amelyet mindenekelőtt sokkal alaposabban és sokkal jobban kell ismernünk. Olyan jelenségnek, amelyről olvasóink számára sokkal többet kell beszélünk. Mindent meg kell tennünk azért, hogy a művészeti irodalmi közgondolkodásnak azok a valós, eleve serkentő élesztőként ható értékei, amelyek a jugoszláviai magyar művelődési életben megszülettek, a mi olvasóink számára is kincsekké váljanak. Úgy érzem, hogy azon a nagy és különösen szellemi vérkeringésen belül, amely a szocialista országokat összefűzi, amelynek Európa országait össze kellene fűznie, a nemzetiségekre különösképpen az a hivatás hárul, hogy — a közös nyelv adta lehetőségeket felhasználva — egymás jobbját megértését az eddiginél hatékonyabban elősegítsék. Ez nemcsak önismeretük, önmaguk gazdagítása, hanem ugyanakkor azoknak az országoknak a kulturális gazdagítása is, amelyekben élnek. Úgy vélem, hogy a jugoszláviai magyar szellemi élet sokkal több hasznos tanulságot rejt magában, mint amennyit belőle a magunk számára eddig értékesíteni tudtunk. A kisebbségi humanum Fábry megfogalmazásában nemcsak azt jelenti, hogy a nemzetiségek mindig érzékenyebbek a humanum érvényesítésére, mert jellegüknél fogva kisebbségben vannak, hanem azt is jelenti, hogy ezzel a történelmi folyamatokban kialakult érzékenységükkel és fogékonyságukkal hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a többségi nemzetek is jobban magukévá tegyék a humanumnak, a mi esetünkben a szocialista humanumnak a gondolatát. A jobb együttműködés, az értékek kölcsönös cseréje, a megismerés lehetőségeinket, távlatainkat, gondolkodásunkat gazdagíthatja, s úgy érzem, nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy akár a jugoszláviai, akár a romániai, akár a csehszlovákiai magyar szellemi élet továbbfejlődjék. Még két dologra szeretnék nagyon röviden kitérni: fogalmazásaimban igyekeztem nagyon következetesen a kérdést nem az irodalomra leszűkíteni, hanem a jugoszláviai magyar szellemi életről beszélni. Úgy érzem, döntő fontosságú tényező az, hogy az irodalom igen jelentős szerepének a lebecsülése nélkül egyre inkább tudatosítsuk, hogy egy nemzetiség csak akkor fejlődhet, akkor állhat helyt magáért, hogyha szellemi életének skálája mindazt átfogja, amit egy nemzet szellemi élete átfog. Nem az irodalom ellen beszélek, hiszen ez a hivatásom és ez a kenyérem, irodalommal foglalkozom, de meg kell értenünk azt, hogy amennyiben a nemzetiségi művelődés köréből kizárjuk, vagy nem elég hatékonyan érvényesítjük a human és ugyanakkor az egzakt tudományokat, akkor a nemzetiséget bizonyos fokig szellemi meddőségre ítéljük és végső fokon az irodalom, a mű-

vészet ellen is támadunk, pontosan megfosztjuk a továbbfejlődés lehetőségétől. Ezért szeretném hangsúlyozni azt, hogy a kölcsönös megismerés nemcsak az irodalmi művekre, nemcsak a művészi életnek a megismerését kell hogy jelentse, hanem mindenekelőtt mindannak, amit a nemzetiségek gondolkodása, szellemi élete létrehozott. A másik dolog, amiről nagyon röviden beszélni szeretnék: függetlenül attól, hogy utánam még ki mit fog mondani, szeretném megköszönni az Üzenet szerkesztőségének az irántunk tanúsított érdeklődését, azt, hogy erre az érzésem szerint számunkra különösképpen hasznos kerekasztal melletti beszélgetésre meghívott bennünket. Szeretném elmondani azt is, hogy bár néha találunk bírálivalót is az Üzenetben, látjuk azt, hogy a szerkesztőség küzd azokkal a gondokkal, amelyekkel más irodalmi lapok szerkesztői is — nálunk is, máshol is — küzdenek. Rendkívül nagyra becsüljük azt a következetes törekvést, hogy ez a lap ezernyi szállal kötődjék ahhoz a földhöz, amelyből kinőtt, hogy a szellemi műhelyek legválogatosabb eszközeit felhasználva magába foglalja azokat a problémákat, azokat a kérdéseket, amelyekkel Jugoszlávia nemzetei, nemzetiségei és a lap jellegének megfelelően a jugoszláviai magyar nemzetiség foglalkozik. Mindaz, ami múltját, jelenét és jövőjét jellemzi.

SÜTŐ ANDRÁS: Őszintén és bizonyos önkritikával visszük át, ugye kedves Zsolt, hogy a jugoszláviai magyar lapok sokkal többet foglalkoznak romániai magyar irodalmi jelenségekkel, mint a romániai magyar lapok az itteniekkel. Ebben a pillanatban egyoldalúnak tűnik az együttműködés. Ez a találkozó, ha már gyakorlati kérdésekre is kitért, mindenképpen arra késztet bennünket, hogy ezen az egyoldalú érdeklődésen segítsünk. Számomra rendkívül izgalmas a jugoszláviai magyar irodalom mai forrongása. Például az esszéirodalmat frissebbnek, elevebbnek és modernebbnek, a nagyvilág impulzusait gyorsabban felvevőnek tartom, és ez miránk is nyilvánvalóan jó hatással lehetne. Rendkívül izgalmas a gondolat, amelyet itt olvastam valahol: kelet-európaiasság. Azzal kell hazamennünk, legalábbis ami engem illet, hogy az Igaz szó, az Új Élet és a hozzánk közelebb álló lapok szerkesztőivel meg kell találunk a módját annak, hogy ezt az egyoldalú érdeklődést valahogy helyrebillentsük. A könyvbehozatal és -kivitel kérdése, mert hiszen ez az alapja a kölcsönös megismerkedésnek, valószínűleg a mi hatáskörünket meghaladó kérdés, de hát minden kérdés ott születik meg, ahol a felvetők képtelenek ezt megoldani.

SZEMLÉR FERENC: A jugoszláviai magyar írók szintén önként vállalt kötelességnek érzik azt, hogy a szerbhorvát és a többi szellemi élet jelenségeit a maguk olvasóival megismertessék. Nekünk azt a lehetőséget kell kihasználnunk, hogy nemcsak a mi közös nyelvünk és közös irodalmunk jelenségeit ismerhessük meg, hanem rajtunk keresztül ti megismerhessétek a román szellemi élet eredményeit, és mi rajtatok keresztül megismerhessük a szerbhorvát irodalom jelenségeit. Tehát ez egy gyakorlati kérdés, amely azonban nagyon fontos, mert számomra semmiféle lehetőség nem nyílik arra, hogy akár Davidót, akár Tadijanovičot, akár Jure Kaštelant megismerjük, hogy hirtelenjében csak azoknak a nevét említsem, akik eszembe jutnak. Csakis rajtatok keresztül ismerhetjük meg őket, akik fordítjátok és magyarázzá-

tok őket. Ugyanígy ti Sadoveanut, Eminescut, Arghezit, Sorescut rajtunk keresztül ismerhetitek meg. Tehát ezzel mi tulajdonképpen többet teljesítünk annál, mint ami a saját ügyünk volna, mert hozzájárulunk ahhoz, hogy nemcsak a két kisebbségi irodalom, hanem a népek, a nemzetek, az országok is közelebb kerüljenek egymáshoz. Azt hiszem, hogy ezt a munkát a jövőben is folytatnunk kell.

PÁSKÁNDI GÉZA: Gyakorlatilag valóban arról van szó, amit a kollegáim mondtak: meg kell nézni, mennyire lehet intézményesíteni, személyesen intézményesíteni ezeket a találkozókat, a jelenléteket ott a mi irodalmi lapjaink hasábjain, hogyan lehet megoldani a könyvcserét, hogyan lehet hivatalosan bármilyen kevés könyvet is kicserélni. Ha száz könyvet küldünk a kiadón keresztül, vagy száz könyvet rendelünk, ez nem azt jelenti, hogy száz ember olvassa majd el. Kezdetben bármilyen kis számmal is indulhatunk, mert ezt a számot nyugodtan meg lehet szorozni legalább tízzel, később még többel.

Február elején neves romániai írók jártak Vajdaságban és Baranyában. Közülük hatan — Farkas Árpád, Gálfalvi Zsolt, Kányádi Sándor, Páskándi Géza, Sütő András és Szemlér Ferenc — Szabadkára is ellátogattak és 6-án — dr. Rehák Lászlóval, a *Létünk* főszerkesztőjével együtt — részt vettek a lapunk által szervezett kerekasztal-beszélgetésen, majd irodalmi estet tartottak a Nép körben. A beszélgetés során elhangzott véleményeket, valamint az író-olvasó találkozón elmondott bevezetőt és összekötő szöveget azzal a szándékkal közöljük, hogy olvasóinkat megismertessük jeles vendégeinkkel és a romániai magyar irodalom önsznmelő törekvéseivel.